

Slíz Mariann

Névtörténet, genealógia és mikrotörténelem*

1. A tanulmány célja

A magyarországi történeti egyénnévanyag vizsgálata két fő irányt követ: egyrészt az egy-egy névvel vagy névcsoporttal kapcsolatos etimológiai jellegű kutatások, másrészt pedig az országos vagy egy-egy területre koncentráló, szinkrón vagy diakrón szempontú makrovizsgálatok jellemzőek rá. Ez utóbbiak az informatika nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően örvendetesen felélénkültek az utóbbi időben (vö. N. FODOR–F. LÁNCZ 2011, VÖRÖS F. 2011). E vizsgálatok természetes módon támaszkodnak a történettudomány, elsősorban a történeti földrajz, a társadalom- és a gazdaságtörténet eredményeire. Ugyanakkor — nyilvánvalóan forrásaik jellegéből adódóan — kevésbé hasznosítják a genealógia nyújtotta lehetőségeket. E segédtudomány alkalmazása eddig leginkább az ómagyar kori egyénevek vizsgálatában figyelhető meg (vö. pl. FEHÉRTÓI 1975, KOROMPAY 1978, FALLENBÜCHL 1991, SLÍZ 2000, 2009, N. FODOR 2004). A következőkben ezért a *Dorottya* név ómagyar kori történetének több szempontú áttekintésével azt kívánom bemutatni, hogy a genealógia bevonása a kutatásba hogyan egészítheti ki a makrovizsgálatok eredményeit. Emellett arra is igyekszem felhívni a figyelmet, hogy a történettudományban már jól ismert mikrotörténeti irányzat módszereinek a magyar névkutatásban eddig még nem tapasztalt hasznosításával hogyan tehetjük árnyaltabbá a makrovizsgálatok által megrajzolt képet.

2. A Dorottya-kultusz

2.1. Patrocíniumok

Szent Dorottya a 3–4. század fordulóján élt Kappadókiában, s Diocletianus idején halt vértanúhalált. Középkori tiszteletét leginkább az ágostonosok terjesztették, az 1351-ben neki szentelt boroszlói templomukból sugárzott szét a kultusz Magyarországon. A terjedésben bizonyára nagy szerepet játszottak egyrészt a rend kolostorai a Szepességben (Szepesvár, Szepesváralja) és Sárosban (Bártfa, Sáros, Harapkó), másrészt a felső-magyarországi bányavárosok Csehországgal és Sziléziával fenntartott gazdasági kapcsolatai is. A kultusz késő középkori erejét tükrözi, hogy Dorottya ekkorra a 14 segítőszent egyikévé vált, gyakran ábrázolták együtt

---

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával.

Antiochiai Szent Margittal, Alexandriai Szent Katalinnal és Szent Borbálával (Virgines Capitales). Legendáját a *Legenda Aurea* nyomán a Cornides-kódex (1514) örökítette meg. (Bővebben lásd BÁLINT 1977: I, 210–4, MKL.)

A szent patrocíniumait vizsgálva ugyanakkor arra a következtetésre jutunk, hogy ha a kultusz valóban északi irányból és 1351 után indult, akkor terjedésének nagyon gyorsnak kellett lennie: a legkorábbról, a 14. századból adatolható négy patrocínium közül ugyanis három nem északon, hanem Pécsen (oltár, 1355), Nagyváradon (oltár, 1374 e.) és Asszonyfalván (Baranya, templom, 1377) található, s csak a negyedik köthető a Szepességhez (Alcnó, templom, 1398) (vö. MEZŐ 2003: *Dorottya* a.). Mindezek alapján úgy vélem, hogy bár a 14. század elejére Baranyában már több Ágoston-rendi kolostor is működött (vö. PATTON 2007), amelyek szerepét a fentiek alapján feltételezni lehet a kultusz közvetítésében, az említett északi mellett érdemes lenne más forrást és irányt (feltehetőleg délit) is keresnünk; különösen hogy Rómában és Bolognában is őriznek a szenttől ereklyét. Ez a kutatás azonban nem tartozik e tanulmány tárgyához, ezért a továbbiakban eltekintek tőle.

A kultusz késő középkori elterjedése és felvirágzása valóban kiolvasható a patrocíniumokból: a 14. századból a fenti két oltárról és két templomról, a 15. századból hat oltárról és egy templomról, a 16. századból pedig két oltárról és egy templomról van tudomásunk (vö. MEZŐ 2003: *Dorottya* a.). Hozzávehetjük még ehhez a feltehetőleg Luxemburgi Zsigmond által Boroszlónak adományozott, 1430 körül Magyarországon készült hermát is (vö. BÁLINT 1977: I, 210–4, MKL.). Ezeknek az adatoknak a jelentősége akkor derül ki igazán, ha tekintetbe vesszük, hogy a hazai patrocíniumok száma a 14. században érte el a csúcspontját, a 15–16. században viszont jelentősen megfogyatkozott (TÓTH V. 2011: 187). Az, hogy a Dorottya-patrocíniumok ezzel szemben éppen a 15. században szaporodtak meg, világosan tükrözi a kultusz akkori erősödését.

2.2. A névanyag vallomása

Köztudott, hogy a szentkultuszok jelentős hatást gyakorolnak a keresztény névadásra, ezért a patrocíniumokból kirajzolódó képpel érdemes összevetni az ómagyar kori személynevek vallomását is. A női nevekről ebből az időszakból a férfi-neveknél jóval kevesebb adattal rendelkezünk, ráadásul a meglévő adattárak és feldolgozások területileg sem teljesen fedik egymást. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy az Árpád-korban a név nemigen fordult elő, mivel sem az ÁSz.-ban, sem pedig BERRÁR JOLÁNNak (1952) vagy a saját korpuszomnak a 13. századra datálható részében (SLÍZ 2011a) nem bukkan fel. Az első ismert adata 1340-ből való, ezt 1400-ig még 13 követi; ezzel az 1400 előttről ismert női nevek között a 21. helyen áll (vö. BERRÁR 1952, HAJDÚ 1988: 64). Bár N. FODOR JÁNOSnak az 1426–1526 közötti időszak okleveles anyagára épülő korpusza a fentiekénél jóval kevesebb, e vizsgálat számára releváns adatot tartalmaz, hiszen nem a női nevek

gyűjtése volt az elsődleges célja, továbbá csupán az ország északkeleti részére terjed ki, mégis jelzésértékű, hogy nála a név már az 5. helyen áll (N. FODOR 2010: 138–9). Egybecseng ezzel az a HAJDÚ MIHÁLYnál található adat is, mely szerint a 16. században a *Dorottya* a 7. legnépszerűbb női név volt Magyarországon (2003: 374).

A személynevek mellett a patrocíniumi településneveket is hasznos lehet valla-tóra fognunk a teljesebb kép érdekében. MEZŐ ANDRÁS munkája (1996) ugyanakkor arról tanúskodik, hogy Szent Dorottya nevéből nem keletkezett településnév Magyarországon. Mivel azonban TÓTH VALÉRIA megállapítása szerint a patrocíniumi településnevek száma a 14. századig növekvő, attól kezdve viszont egyre csökkenő tendenciát mutat (2011: 187), nem okozhat meglepetést, hogy egy kultusz, mely csak a 14. század közepén kezdett kibontakozni, már nem gyakorolt különösebb hatást a patrocíniumi helynévadásra.

2.3. A kultusz és a névelterjedés kései voltának okai

A patrocíniumi és a névtudományi adatok összevetése arról tanúskodik, hogy a Dorottya-kultusz a 14. század második felétől bontakozott ki, s a 15–16. századra Szent Dorottya az egyik legnépszerűbb női szentté vált Magyarországon. Felmerül ennek kapcsán a kérdés, hogy mi okozhatta a kultusz és a névelterjedés ennyire kései voltát, különösen a *Virgines Capiales* másik három tagjához viszonyítva, akiknek szintén a kora kereszténység századaiban kezdődő, keleti eredetű kultusza már jóval korábban felvirágozott az országban. A válasz véleményem szerint több tényező együttes hatásában keresendő. Így például bizonyára szerepet játszott a késésben az, hogy számos más szenttel (például Árpád-házi Erzsébettel vagy Margittal) szemben Szent Dorottyanak nincs magyarországi vonatkozása. Ráadásul magyarországi ereklyéje sincs, ellentétben például Antiochiai Szent Margittal, akinek fejereklyéjét II. András hozta magával keresztes hadjáratáról (KLANICZAY 2000: 212). Ezek miatt a kultusz uralkodói támogatásban sem részesült, holott az jelentősen növelhette volna a súlyát. A fentiek együttesen is hozzájárulhattak ahhoz, hogy egyik dinasztiában sem volt ilyen nevű hercegnő, akinek a tiszteletére a név esetleg megjelenhetett volna először az udvari nemesség körében, majd később szélesebb rétegekben is. Ráadásul csak egyetlen szent és egyetlen ünnep (február 6.) állt a név mögött, szemben például az *Erzsébet*-tel, a *Margit*-tal vagy az *Iloná*-val, melyek népszerűsége több kultusz együttes hatásának az eredménye volt.

3. A mikrotörténelem

Mint a bevezetőben előrevetítettem, véleményem szerint az olasz történettudományban az 1970-es években megjelenő s azóta az egész világon elterjedő mikrotörténelem szemléletmódja, eszköztára nagyban tágíthatja a személynév-történeti kutatások lehetőségeit. Mielőtt azonban ezt megkísérelném a *Dorottya* név példá-

ján igazolni, először röviden bemutatom e történettudományi irányzat céljait és módszereit.

A mikrotörténelem, mely a „Quaderni Storici” című folyóirat körül tömörülő olasz történészek egy csoportjától indult, nem valamiféle technika vagy önálló tudományág, inkább javaslat a társadalomtörténet eljárásainak újrafogalmazására. Képviselői arra törekszenek, hogy a társadalom világát ne egyfajta állandóként, hanem folyamatosan változásban lévő kölcsönviszonyok együtteseként mutassák be, így láthatóvá téve a múlt addig figyelmen kívül hagyott jelenségeit. Míg a makrotörténelem csak a felszínen zajló eseményeket, a nagy történelmi alakokat és az általános tendenciákat mutatta be, ők a hétköznapit keresik. Nem azért, mintha az jellemzőbb lenne a többinél, hanem mert eltérő nézőpontot tesz lehetővé (ez a történelem földközlelől, ahogy JACQUES REVEL [2001] nevezi). Érdeklődésük az elit felől az alsóbb rétegek felé fordult, amelyek korábban csak névtelen, hangtalan tömegként voltak jelen a történelmi munkákban. Hangúlyozni kell azonban, hogy a kutatás nem egyetlen, elszigetelt egyénre vagy közösségre irányul, hanem azoknak a társadalmi kapcsolatoknak a feltárására, amelyekben az egyének stratégiájukat követik. A mikrotörténészek felfogása szerint ugyanis a társadalmi csoportok és intézmények nem objektív adottságként jelennek meg az ember életében: mindenki a társadalom alkotóeleme, s még a legkisebb elem is szerepet játszik a történelmi események és folyamatok alakításában. Az efféle vizsgálatnak persze megvan az a veszélye, hogy esetleg afféle „kis színesként”, a történelem iránt érdeklődő laikusok szórakoztatására készített életképként tekinthetnek rá. Ennek elkerülése csak úgy lehetséges, ha a mikro- és a makroszint között valamilyen kapcsolatot létesítünk. Az ennek nehézségeit vagy lehetetlenségét hangsúlyozó kritikával szembeni védekezésként fogalmazódott meg az a tétel, hogy egy különleges dokumentumból többet tudhatunk meg az alsóbb rétegekről, mint számos átlagos forrásból: „egy határeset is (...) reprezentatívnek bizonyulhat” (GINZBURG 2011: 33). (A mikrotörténelemről bővebben lásd például az e rövid bemutatáshoz is felhasznált írásokat: SCHLUMBOHM 2000, REVEL 2001, GINZBURG 2011.)

A mikrotörténelem a 80-as évek végén a magyar történettudományban is megjelent, komolyabb ismertségre azonban csak az ezredforduló környékére tett szert (vö. pl. CIEGER 1999, SZEKERES 2002). Ezt példázzák a *Magvető*, majd az *Osiris* Kiadó által indított mikrotörténelmi sorozatok is, melyekben számos, ehhez az irányzathoz sorolható jelentős mű megjelent magyarul, pl. az irányzat egyik alapítójának, GIOVANNI LEVINEK a munkája (2001) vagy a „Martin Guerre visszatérése” NATALIE ZEMON DAVISTÓL (1999), melynek történetéből francia és amerikai film is készült. Magyar mikrotörténelmi vizsgálatok szintén helyet kaptak a sorozatokban. Ezek korai előfutárának tartható FÜGEDI ERIKNEK az *Elefánthyakról* írt, a *Magvető* sorozatában megjelent monográfiája (1992), habár ő még nem hivatkozott az irányzatra. Az első, önmagát már a mikrotörténelem keretében definiáló

magyar monográfiának FÜR LAJOS „A berceli zenebona, 1784” című 2000-es könyvét lehet tekinteni.

A névtörténeti kutatásokban (legalábbis Magyarországon) ezzel szemben még nem jelentkeztek a fentebb bemutatott elvek és szempontok. Ennek több oka is lehet. Az egyik ezek közül, hogy maga az irányzat vagy szemléletmód még viszonylag újnak számít Magyarországon, fent említett korlátai, illetve kritikája miatt nem vált általánossá, s az egyetemi oktatásban is csak marginális szerepet kap; ezért a névtörténet és a történettudomány hagyományos kapcsolatai ellenére eddig nem került a névtörténészek figyelmének előterébe. Emellett az informatika nyújtotta újabb lehetőségek jelenleg inkább a nagyobb ívű, statisztikai, névföldrajzi jellegű vizsgálatokat ösztönzik, így az egyedi sok esetben háttérbe szorul az általános mögött. Pedig a középmagyar korra nézve már elképzelhető, az újmagyar kortól pedig biztosan lehetséges ilyen jellegű névtani vizsgálatokat végezni. Az ómagyar kori vizsgálódásnak ezzel szemben gátat szabnak az olaszországitól jelentősen eltérő lehetőségek: nem áll a rendelkezésünkre olyan mennyiségű és típusú forrás, amely lehetővé tenné az efféle kutatást, különösen nem az alsóbb rétegekről. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a mikrotörténelmi irányzattól függetlenül azért született néhány olyan tanulmány a magyar névtudományban, amely az egyesből igyekszik az általánosra következtetni. Ilyen például N. FODOR JÁNOSnak a Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágán előforduló családneveket vizsgáló munkája (2004) vagy KISS ANTALnak a saját családjá keresztnévadási szokásait, motivációit bemutató írása (2008).

A továbbiakban azt igyekszem bemutatni, hogyan lehet mégis, ha nem is teljes egészében, de legalább részleteiben érvényesíteni a mikrotörténészek elveit és módszereit az ómagyar kori személynevek vizsgálatában. A forrásokkal kapcsolatos, fent említett probléma a magyarázata annak, hogy ehhez miért éppen a *Dorottya* nevet választottam. Efféle mikrovizsgálatok személynévtani szempontból leginkább két területen folytathatók: egyrészt egyes személyek neve, másrészt a családon belüli névadás és névhasználat kapcsán. Ilyen lehet például annak feltérképezése, hogy egy adott személyt élete során hányféle névvel illettek, melyiket milyen beszédhelyzetben, szövegkörnyezetben használták, hogyan befolyásolta a névhasználatot a megnevező és a megnevezett viszonya, életkora, társadalmi helyzete stb. Erre az ómagyar korból fennmaradt forrásaink jellegükből és mennyiségükből adódóan igen kevés lehetőséget nyújtanak (ilyen lehet például az alapnév és a névváltozat viszonyának vagy az ugyanazon személyt jelölő különböző névszerkezeteknek a kérdése, illetve a megkülönböztető névelemek feltételezett élőszóbeli használata). Marad tehát a másik terület, melynek kutatására a genealógiának, a birtok- és családtörténetnek köszönhetően már valamivel több eszköz van a kezünkben. Ez azonban csak a legfelső rétegre, illetve néhány jelentősebb polgárcsaládra igaz; ennek a korszaknak az alsóbb rétegeiről nem rendelkezünk leszármazási táblákkal és családtörténettel. Ez első pillantásra eleve lehetetlenné

tenné a mikrotörténelem egyik legfőbb szempontjának az érvényesítését. Ha azonban az „alsóbb rétegek”-et nem szó szerint értelmezzük, hanem kiterjesztjük azokra a rétegekre, amelyek egyes kiemelkedő képviselőiktől eltekintve szintén „némák maradtak” a korábbi történettudományi munkákban, akkor logikusan adódik a lehetőség, hogy a nőket állítsuk a vizsgálat középpontjába, még ha azok a legfelsőbb osztály tagjai voltak is. Mint korábban említettem, a női nevekről jóval kevesebb adat áll rendelkezésünkre a tárgyalt időszakból. Ennek elsősorban az az oka, hogy a nők a korban társadalmilag és jogilag alárendelt szerepet töltöttek be, így kevésbé vettek részt az oklevelek által megörökített jogi ügyletekben, s akkor sem mindig jegyezték le a nevüket. Ez természetesen megnehezíti a kutatást, ahogyan az is, hogy ugyanezen okokból a genealógusok sem mindig tüntették fel a nők nevét a családfákon. Ezért a következőkben közölt számadatokat mindig úgy kell értenünk, hogy legalább ennyi esetről, névről stb. van szó.

A *Dorottya* választását az elméleti megfontolások mellett gyakorlatiak is indokolják: egy gyakori névvel igen nehéz, sőt lehetetlen efféle vizsgálatot végezni, hiszen választását az általános szokás vagy egyszerűen a tetszés ugyanúgy indokolhatja, mint valamilyen különleges egyéni vagy családi szempont. A *Dorottya* ezzel szemben a vizsgált időszak (14–16. század) kezdetén még kifejezetten ritkának számít, ezért megfelelő alapot szolgáltat a kutatáshoz.

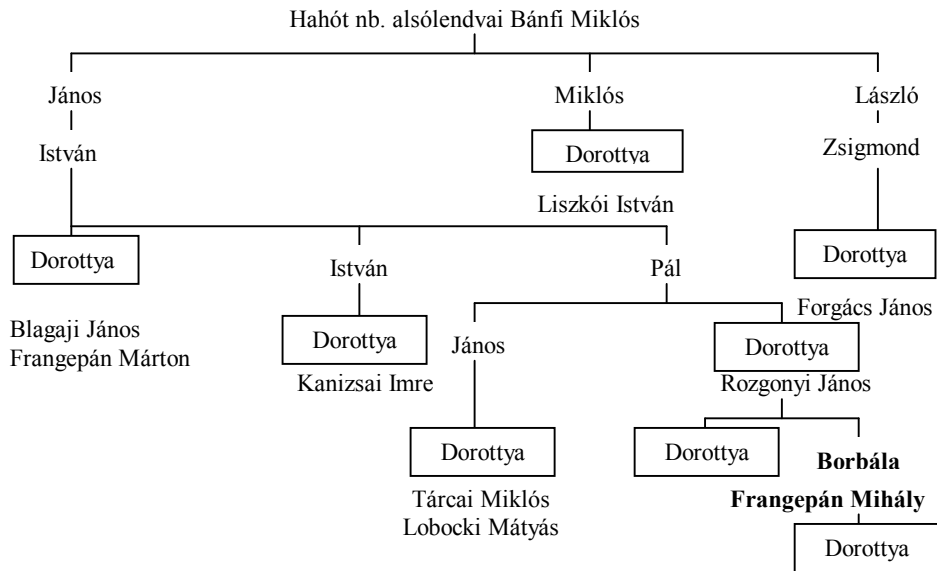
4. A genealógia a mikroszintű névtani vizsgálat szolgálatában

4.1. Genealógiai és birtoktörténeti tanulságok

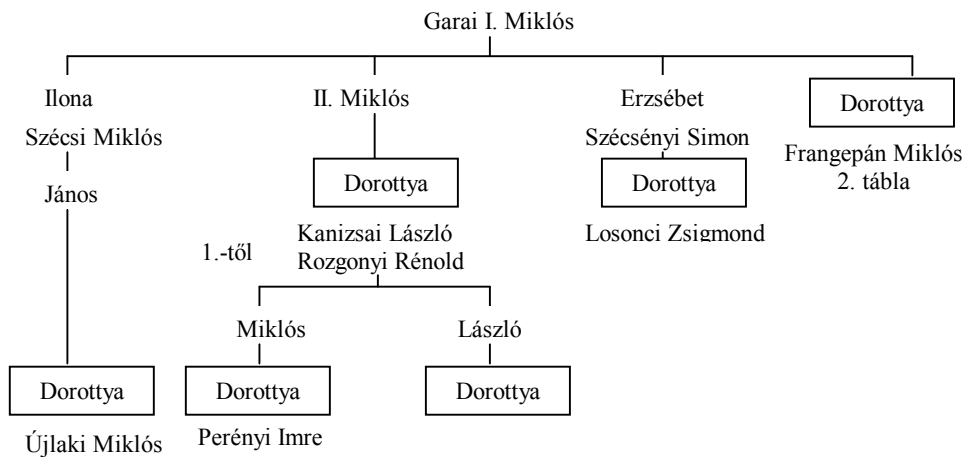
A vizsgálat kiindulópontja két, a 14. század második felében jelentős hatalommal rendelkező család: a Garai és a Hahót nembeli alsólendvai Bánfi, melyekben azonos időben, a 14. század második felében jelent meg először a *Dorottya* név. Az alábbiakban e két család leszármazási tábláit láthatjuk (a férfi- és női ágakat egyaránt). Az ENGEL-féle genealógia (2003a) alapján készített családfákon csak a vizsgálat szempontjából lényeges személyeket tüntettem fel. Egy esetben tettem csak kivételt: THALLÓCZY LAJOS (1907) közleménye szerint II. Tvrtkónak a pápához írt leveléből kitűnik, hogy a bosnyák király 1428-ban egy bizonyos néhai Garai János *Dorottya* nevű lányát készült feleségül venni. WERTNER (1897) viszont nem tett említést I. Miklós fiának, János temesi ispánnak ilyen nevű lányáról. FAJFRIC (2000) szerint 1428 augusztusában meg is kötötték a házasság, ENGEL azonban nem tünteti fel ezt a lányt János gyermekei között, ezért az én ábrámon sem szerepel a neve.

A *Dorottya*-kat az átláthatóság kedvéért az ábrákon szögletes keretbe foglaltam. A két családfa egy ponton összefonódik: ezt hivatott jelezni az 1. és a 3. ábrán is szereplő Frangepán–Rozgonyi házaspár félkövérrel való kiemelése. A családokat megjelölő neveket (ebben is ENGELt követve) nem a későbbiekben sztenderdizálódott helyesírással tüntetem fel, hanem a kiejtésüknek megfelelően;

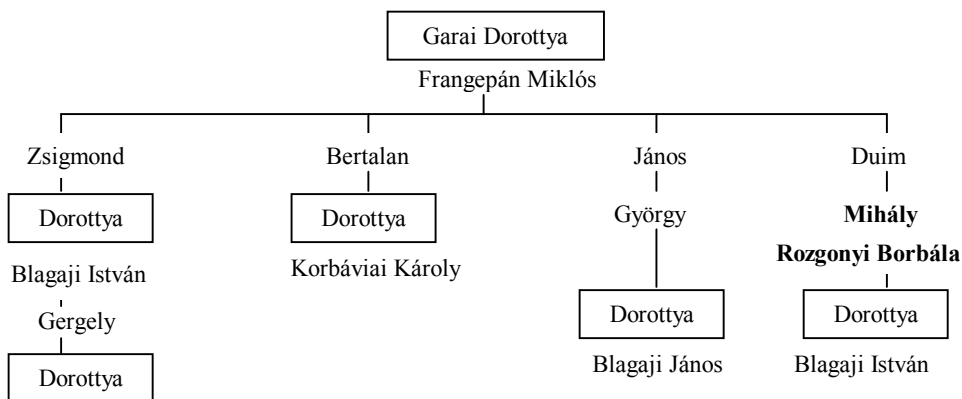
ezzel is jelzem, hogy az első generáció kapcsán még nagy valószínűséggel s talán még a második esetében sem beszélhetünk családnévről.

1. ábra. A Hahót nembeli alsólendvai Bánfi család.

2. ábra. A Garai család (1. tábla).

Gruber Lénárd

3. ábra. A Garai család (2. tábla).

ENGEL genealógiájában (2003a) összesen valamivel több mint 60 *Dorottya* szerepel (a bizonytalanság abból adódik, hogy nem minden feleség mellett van feltüntetve az apa, így nehéz kiszűrni az ismétlődéseket). Ebből 21, vagyis csaknem a nevek harmada az itt látható két családfában (illetve a 2. ábrán szereplő Rozgonyi Rénold testvérének családjában) található. Az összes közül a négy legkorábbi Dorottya a 14. század második felében élt; közülük kettő szerepel a két családfán (1. ábra: Liszkói István felesége, 2–3. ábra: Frangepán Miklós felesége). Ők talán Szent Dorottyról kapták a nevüket, hiszen mint láthattuk, a kultusz éppen ebben az időben indult virágzásnak. Talán az sem mellékes, hogy a Garaiak, bár főbb birtokaik Valkóban helyezkedtek el, számos területet bírtak Baranyában is, ahol — mint a 2.1. pontban láttuk — a 14. század második felében két Dorottya-patrocíniumról is tudunk. A családfákon látható többi *Dorottya* azonban már nem feltétlenül vezethető vissza a kultuszra, hiszen ugyanúgy, sőt nagyobb valószínűséggel szóba jöhet a névöröklés is a névadás indokaként. A két családon belüli előfordulásnak az összeshez viszonyított aránya már önmagában is jelzi, hogy számukra a névnek sajátos jelentősége lehetett. Ez pedig arra utal, hogy egy-egy név gyakoriságának a megnövekedésében a családi okok komoly szerepet játszhatnak, különösen, ha e családok névadása a környezetükre (így a bárócsaládok esetében a velük kapcsolatban álló alsóbb rétegekre) is hatással van. A mikroszintű vizsgálat ennek feltárásával olyan tényezőre hívja fel a figyelmet, amely a makroszintű vizsgálódás során homályban marad. Sajnos az első két Dorottyról szinte semmit nem tudunk, így azt sem lehetséges ma már kideríteni, miért vált olyan fontossá a nevük a családban. Holott a Garaiaknál azt tapasztaljuk, hogy az első Dorottya minden testvérének (János már említett, a családfán nem szereplő leányának létezését is elfogadva) volt ilyen nevű lánya vagy unokája. Azt sem zárhatjuk ki, hogy az elsőnek feltételezett Garai Dorottya valójában anyjáról kapta nevét. Ez könnyen megmagyarázná a név továbbterjedését az összes ágon; adattal azonban nem tudjuk alátámasztani ezt az eshetőséget.

Egy társadalmi réteg helyzetének a rokoni kapcsolatokon keresztül való vizsgálata nem újdonság a történettudományban (vö. pl. KUBINYI A. 1971, FÜGEDI 1992). A magyar névtudomány ezzel szemben még nemigen vette figyelembe ezt a szempontot, holott a történészek már a 19. század végén felhívták a figyelmet arra, hogy vannak nevek, amelyek jellemzően egyik vagy másik családhoz, nemzetiséghez köthetők (vö. KUBINYI F. 1885). A következőkben ezért a családi kapcsolatok áttekintésével kísérlem meg felderíteni a *Dorottya* név népszerűségének erőteljes megnövekedését kiváltó egyik (természetesen nem egyetlen) okot.

A családfákról világosan kirajzolódik, hogy a Garaiak és a Bánfiak mely családokkal létesítettek rokoni kapcsolatot. Mivel a vizsgálódás középpontjában egy női név áll, természetesen a nőágakat is számításba kell vennünk. Összességében tehát már nem csupán két családról, hanem az ezekhez nőágon kapcsolódó más családokról is beszélnünk kell. Közöttük olyan nagy hatalmú családokkal találkozunk, mint a Frangepánok, a Kanizsaiak, a Perényiek, a Rozgonyiak, a Szécsiek, a Szécsényiek vagy az Újlakiak. Az itt nem ábrázolt (a *Dorottya*-t nem „továbbító”) kapcsolatok közül feltétlenül meg kell említenünk még a Garaiak rokonságából a Bebekeket (Garai I. Miklós unokája, Katalin révén), valamint a Héderváriakat és a Kórógyiakat (Garai II. Miklós nádor lánya, illetve unokája révén). Az összes közül a legfontosabb kapocsnak kétségkívül a Cilleiekkel, és rajtuk keresztül magával a királlyal való rokonság tekinthető: Garai II. Miklós 2. felesége, Cillei Anna Borbála királyné testvére volt. De nem feledkezhetünk meg a hercegnőkről sem. A legelőkelőbb családokban ugyanis, ahogyan FÜGEDI ERIK is megjegyezte (1974: 199), divat volt ekkoriban külföldi menyasszonyt választani. Erre a legjobb példát éppen a Garaiak nyújtják: Garai I. Miklós János nevű fia Hedvig mazóviai hercegnőt, II. Miklós fia, László nádor pedig Alexandra tescheni hercegnőt vette feleségül. A Bánfiak házasságpolitikája kevésbé tűnik sikeresnek, habár ők is több jelentős családdal kerültek rokonságba (az említettek mellett pl. a Forgácsokkal, a Stiborokkal és a Bátoriakkal).

Ezeket végigtekintve igazolva látjuk azt a köztudomású tényt, hogy a nemesiség (példánkban a korabeli bárói réteg) hatalmának kiépítésében az egyik fő eszköz a házasság volt. A 14. század második felétől kezdve ennek a stratégiának még inkább megnőtt a szerepe, hiszen ez az az időszak, amikor az Anjouk által a kormányzásba bevont arisztokráciának megnövekedett az öntudata. Már Nagy Lajos életében megkezdődött a pártok kialakulása, halála után pedig özvegyének kormányzása felgyorsította ezt a folyamatot. Erzsébet királyné jobbkeze és fő szövetségese, Garai I. Miklós nádor minden örökölt rokoni kapcsolatát kihasználta annak érdekében, hogy megerősítse pozícióját a királyi tanácsban (lásd pl. Treutel János szörényi bán, Alsáni Bálint pécsi püspök, alkancellár, Kórógyi ajtónállómester), másrészt pedig igyekezett a délvidéki arisztokráciával is kapcsolatot teremteni a Horvátiakkal szemben. Ennek egyrészt a Horvátiak Erzsébettel való szembefordulása, Kis Károlyhoz pártolása volt az oka, másrészt viszont nem

szabad elfelejtenünk, hogy Horváti Pál zágrábi püspökként, János pedig macsói bánként éppen azokat a területeket veszélyeztette, ahol a Garaiak legjelentősebb birtokai feküdtek. (Bővebben lásd pl. FÜGEDI 1986: 270–83). Ez utóbbi törekvéssel magyarázható a Frangepánokkal mint földrajzilag természetesen adódó szövetségesekkel való kapcsolat, valamint II. Miklósnak Lázár szerb fejedelem lányával való összeházasítása is.

A Szécsiek ezzel szemben elsősorban Gömörben és Nógrádban voltak jelentős birtokosok (vö. KARÁCSONYI 1900/2004: 196–8). A hozzájuk való beházasodást nem is birtokaik elhelyezkedése indokolta, hanem az aktuális politikai-hatalmi helyzet. A Garai-párt korábbi ellenfelének, Szécsi Miklós országbírónak, majd nádornak az azonos nevű fia WERTNER MÓR szerint 1398-ban vette feleségül Garai I. Miklós lányát, Ilonát (WERTNER 1897: 916), bizonyára a Lackfiak 1397-es meggyilkolása és híveik lázadásának leverése után kialakult új helyzethez alkalmazkodva, a Garai-párthoz való csatlakozás kifejeződéseként. A Szécsényieknek szintén nem volt különösebb érdekeltségük a délvidéken (területeik Nógrád, Gömör és Hont megyére, illetve Erdélyre koncentráltak; vö. ehhez KARÁCSONYI 1900/2004: 730–3), ellenben négy várukkal a leggazdagabb és legbefolyásosabb családok közé tartoztak (vö. ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998: 126), ezért megnyerésük gazdaságilag és politikailag is nagy fontossággal bírt. Az eseménytörténet további, még két évszázadra kiterjedő, a fenti két család leszármazottait érintő elemzése nélkül is világos tehát, milyen szempontok játszottak szerepet a bárócsaládok házassági politikájában: 1. a birtokok elhelyezkedése (itt: délvidéki szövetségek egyrészt gazdasági, másrészt politikai okokból), 2. a birtokok elhelyezkedésétől független politikai szövetségek létesítése. A 15–16. századi utódok is ezek szerint szőtték tovább a rokoni szálakat: az első kapcsán elég, ha csak a Frangepánok többszörös összefonódására utalunk a szintén főként Horvátországban nagybirtokos Blagaji és Korbáviai családdal, de ugyanezek a családok a szintén hagyományosan dél felé orientálódó Bánfiak családfáján is megjelentek. (A Bánfiak déli érdekeltségéhez lásd pl. méltóságait: 1381–1385 között István és János szlavón bán, 1386–1387 között János macsói bán; ENGEL 2003b.) Ugyanígy érthetőek a zalai birtokközponttal rendelkező Bánfiakat a szintén Zalahoz kötődő Kanizsaiakhoz fűző szálak is. Mint FÜGEDI ERIK megállapította (1974: 200–1), az ún. ikerházasság (egy testvérpárnak egy másik testvérpárral való összeházasítása) és a visszatérő házasság (két család között nemzedékeken keresztül újra és újra létrehozott házassági kapcsolat) a családok közötti érdekazonosságnak köszönhető. Az említett esetekben ez az érdek egyértelműen a déli orientáció volt. A második szempont, vagyis a birtokok elhelyezkedésétől független, erősebben politikai természetű szövetségkötésre mindkét család esetében a legjobb példa az inkább északi (abaúji) érdekeltségű Rozgonyiakkal való kapcsolat.

Mindezek alapján egyetérthetünk FÜGEDI ERIK megállapításával, hogy az arisztokrácia házasságpolitikája a királyok dinasztikus politikáját utánozta, s a

házasság célja nemcsak a család fenntartása, hanem politikájának továbbvitele is volt (FÜGEDI 1974: 198). Ebben a Garaiak különösen sikeresnek bizonyultak: 1435-ben, két évvel II. Miklós nádor halála után az üresedésben lévő szörényi bánság kivételével minden bánság élén Garai-rokon állt (dalmát–horvát: Frangepán János és István, II. Miklós unokaöccsei; macsói: Garai László, II. Miklós fia és Garai Dezső, II. Miklós másodunokatestvérének a fia; szlavón: Tallóci Máté, aki II. Miklós fiának, Miklósnak az özvegyét vette feleségül). A többi kormányzati tisztségben is szinte mindenhol a Garaiak távolabbi, házassággal szerzett rokoni ülte. Az ilyen fokú családi-politikai szövetség még az arisztokrata családok sokszoros rokoni kapcsolatai között is egészen különleges volt: szükség volt hozzá a korabeli politikai körülményekre (Sárkány-rend, bárói liga), de még inkább a Garaiak, különösképpen pedig I. és II. Miklós nádor tervszerű házassági politikájára. (Bővebben lásd FÜGEDI 1974: 172–3.)

4.2. Névtani tanulságok

A fenti elemzést a névtannal úgy tudjuk összekapcsolni, ha számos családfa áttekintésével megvizsgáljuk, általánosságban hogyan öröklődtek a női és férfinevek a családokon belül. A női nevekről a fenti példák nyomán is megállapítható, hogy mind fiágon (pl. a Bánfiaknál végig, a Garaiaknál II. Miklós révén), mind leányágon (pl. Garai Ilona, Erzsébet és Dorottya, I. Miklós lányai révén) öröklődtek. A férfinevek terjedését szintén csak a közepesen megterhelt vagy ritkábbnak számító nevekkal lehetséges feltérképezni. Ezek közül is azokat érdemes elsősorban szemügyre venni, amelyek egy bizonyos családra vagy nemzetségre kifejezetten jellemzőek, hiszen így deríthető fel, hogy az adott név leányágon átkerült-e más családokba. Több ilyen nevet (*Atyusz*, *Buzád*, *Fülöp* ~ *Fülpös*, *Hahót*, *Héder*, *Ják*, *Keled*, *Osvát*, *Pázmány*, *Rénold*) az ENGEL-féle genealógia (2003a) teljes korpuszában ellenőrizve mindössze két példát találtam arra, hogy a feleség vitte magával a férfinevet a saját családjából a férjébe: Kórógyi Keled lányának és Bánca nb. Bencencnek az egyik fiát *Keled*-nek hívták, *Atyusz* nb. Évának és *Buzád*-*Hahót* nb. *Buzádnak* az egyik fiát pedig *Atyusz*-nak (mindkettő 13. századi adat), holott ezek a nevek a férj nemzetségében korábban nem voltak jelen. Ezek alapján kimondható, hogy a férfinevek jellemzőbben fiágon öröklődtek. Ennek az oka véleményem szerint a korabeli női és férfiszerep, illetve annak következményeképpen a női és férfinevek funkciója közötti eltérésben kereshető. A férfinév szerepe a családhoz, nemzetséghez, tehát gyakorlatilag a dinasztiahoz való tartozás kifejezése volt, hiszen a férfiak örökölték és örökítették tovább a hatalmat elsősorban biztosító birtokokat. Ezzel szemben a nők a dinasztikus szövetségek létrehozásának legfőbb eszközei voltak. Házasságukkal átkerültek egy másik családba (olyannyira, hogy a gyermekként eljegyzett lányok a vőlegény családjában nevelkedtek az esküvőig; vö. FÜGEDI 1974: 198), így fiaik a férj családjának férfineveit vitték tovább; lányaiknak viszont átadhatták a szülői házban megszokott női ne-

veket. Ezt indokolhatta egyszerűen az anyának, nagyanyának, testvérnek stb. szóló szeretet-, illetve tiszteletnyilvánítás is, ugyanakkor e nevek a családi kapcsolatokat is jelezték, különösen, ha jellemzőek voltak az adott családra. Ily módon a női nevek, mint a fenti példán is láthattuk, a férfineveknél gyorsabban és könnyebben szétterjedtek az egymással rokonságban álló családokban. Ennek egyrészt az lett a következménye, hogy a női nevek általában változatosabbak voltak egy adott családon belül a férfineveknél, másrészt pedig világos jelzőivé és hordozóivá is váltak az egyes családok közötti bonyolult rokoni szálaknak és vérségi alapon kötődő szövetségeknek. Megállapíthatjuk tehát, hogy az arisztokrácia nemcsak házasságpolitikájában, hanem az ehhez szorosan kötődő névadási stratégiában is követte az uralkodóházakat (a dinasztikus névadásról bővebben lásd pl. SLIZ 2000, 2011b: 141–9, 167–73, USPENSKIJ 2011).

A fenti, több tudományágat segítségül hívó elemzés végső tanulsága az, hogy a mikroszemléletnek nemcsak a történettudományban, hanem a névtanban is lehet létjogosultsága. A makroszemlélet, az annak jegyében végzett statisztikai, napjainkban jellemzően névföldrajzi jellegű vizsgálatok számos korabeli jelenséget, általános tendenciát képesek megvilágítani (például egy név elterjedésének területi megoszlását, időbeli ütemét), ugyanakkor ezek okait nem tudják feltárni. A mikroszemléletű vizsgálat, melyhez a névtörténetben elsősorban a genealógia nyújthat segítséget, ezzel szemben ki tudja mutatni az egyéni és családi névadási indokoknak legalább egy részét (például a névterjedés gyorsaságát eredményező tényezőket, a név egyes területeken való gyakoriságának okait), de csak az egyes eseteket látja. Ezért a legmegbízhatóbb eredményre akkor számíthatunk, ha e két szemléletmódot összekapcsoljuk, s az általános mögött megkeressük az egyedit; hiszen mint a mikrotörténészek vallják, egy jól megválasztott, alaposan elemzett egyedi eset néha többet árulhat el, mint az adatok puszta tömege.

Irodalom

- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Bp., 2004.
- BÁLINT SÁNDOR (1977), *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából I–II.* Bp.
- BERRÁR JOLÁN (1952), *Női neveink 1400-ig.* MNyTK. 80. sz. Bp.
- CIEGER ANDRÁS (1999), A magyar mikrotörténelem hajnala. *Aetas* 14/4: 138–41.
- DAVIS, NATALIE ZEMON (1999), *Martin Guerre visszatérése.* Bp.
- ENGEL PÁL (2003a), Középkori magyar genealógia. In: *Arcanum DVD könyvtár 4. Családtörténet, heraldika, honismeret.* Bp.
- ENGEL PÁL (2003b), Magyarország világi archontológiája 1301–1457. In: *Arcanum DVD könyvtár 4. Családtörténet, heraldika, honismeret.* Bp.
- ENGEL PÁL–KRISTÓ GYULA–KUBINYI ANDRÁS (1998), *Magyarország története 1301–1526.* Bp.

- FAJFRIC, ŽELJKO (2000), *Kotromanići*. Šid. http://www.rastko.rs/istorija/zfajfric-kotromanici.html#_Toc486040905 (2013. 05.0 06.)
- FALLENBÜCHL ZOLTÁN (1991), Névkutatás és családtörténet. *NÉ.* 13: 48–53.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1975), Genealógia és névkutatás. *MNy.* 71: 456–8.
- N. FODOR JÁNOS (2004), Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához — A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei. *NÉ.* 26: 31–45.
- N. FODOR JÁNOS (2010), *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. Bp.
- N. FODOR JÁNOS–F. LÁNCZ ÉVA (2011), A Történeti magyar családnévatlasz előmunkálatairól. *NÉ.* 33: 175–90.
- FÜGEDI ERIK (1974), *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Bp.
- FÜGEDI ERIK (1986), *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*. Bp.
- FÜGEDI ERIK (1992), *Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja*. Bp.
- FÜR LAJOS (2000), *A berceli zenebona, 1784*. Bp.
- GINZBURG, CARLO (2011), Előszó. In: GINZBURG, CARLO, *A sajt és a kukacok*. Bp. 19–41.
- HAJDÚ MIHÁLY (1988), Adalék nőneveink korai divatjához. In: *Studia in honorem P. Fábrián, E. Rácz, I. Szathmári oblata a collegis et discipulis*. Bp. 61–5.
- HAJDÚ MIHÁLY (2003), *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Bp.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1900/2004), *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp. 1900. Második, reprint kiadás. Bp., 2004.
- KISS ANTAL (2008), Keresztnévadás egy családban. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSA-SZI ILDIKÓ. Bp. 380–6.
- KLANICZAY GÁBOR (2000), *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Bp.
- KOROMPAY KLÁRA (1978), *Középkori neveink és a Roland-ének*. NytudÉrt. 96. sz. Bp.
- KUBINYI ANDRÁS (1971), A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében. *Levéltári Közlemények* 42: 203–64.
- KUBINYI FERENC (1885), Palásthi Borsok. *Turul* 3: 88–9.
- LEVI, GIOVANNI (2001), *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Bp.
- MEZŐ ANDRÁS (1996), *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. METEM-könyvek 15. Bp.
- MEZŐ ANDRÁS (2003), *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. METEM-könyvek 40. Bp.
- MKL. = DIÓS ISTVÁN főszerk., *Magyar katolikus lexikon I–XV*. Bp., 1993–2010.
- PATTON GÁBOR (2007), Karinges ágostonrendi kanonokok a középkori Baranyában. *Egyháztörténeti Szemle* 8/1: 72–8.

- REVEL, JACQUES (2001), Történelem földközelből. In: LEVI, GIOVANNI, *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Bp. 5–35.
- SCHLUMBOHM, JÜRGEN (2000), Mikrotörténelem — makrotörténelem. *Aetas* 15/4: 139–46.
- SLÍZ MARIANN (2000), *Az Árpád-ház névadása Géza fejedelemtől III. Andrásig*. MND. 168. sz. Bp.
- SLÍZ MARIANN (2009), A háromkirályok kultuszának hatása a középkori és kora új-kori névadásra. *NÉ.* 31: 91–103.
- SLÍZ MARIANN (2011a), *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Bp.
- SLÍZ MARIANN (2011b), *Személynévadás az Anjou-korban*. Bp.
- SZEKERES ANDRÁS (2002), Milyen (lesz) a magyar mikrotörténelem? (Gondolatok Für Lajos A berceli zenebona című műve kapcsán). *Korall* 9: 233–7.
- THALLÓCZY LAJOS (1907), II. Tvrtko bosnyák király házassági terve. 1428. *Turul* 4: 23–4.
- TÓTH VALÉRIA (2011), Patrociny Settlement Names in the Carpathian Basin. In: *Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica* 8. Szerk. TÓTH VALÉRIA. Debrecen–Helsinki. 175–206.
- USPENSKIJ, FJODOR (2011), The Advent of Christianity and Dynastic Name-giving in Scandinavia and Rus'. In: *Early Christianity on the Way from the Varangians to the Greeks*. Szerk. ILDAR GARIPDZANOV–OLEKSIY TOLOCHKO. Kiev. 108–19.
- VÖRÖS FERENC (2011), Hol tartanak a mai magyar családnévátlasz munkálatai? *NÉ.* 33: 191–202.
- WERTNER MÓR (1897), A Garaiak. *Századok* 31: 902–38.